

Székely Iván

A történelemben lesz egy lyuk

Székely Ivánról a riporter első benyomása az, hogy törekeny ember. Míg a társadalmi informatikus a Közép-Európai Egyetem tömbjében lévő aprócska, könyvekkel, különféle folyóiratokkal, papírokkal zsúfolt szobájában elhelyezkedik, megállapítja az újságíró, hogy interjúalánya barátságos és halk szavú. Majd ahogyan halad előre az idő, a barátságosság és a halkszavúság mellé, vagy talán inkább elé a határozottságot tartja fontosnak odairni a riporter. Mert beszélgetőpartnere felkészült, magabiztos előadó is. Jó manapság magabiztos emberekkel találkozni. Nem, mintha nem volna belőlük elegendő. Olykor túl sok is, az álmagabiztosakból, az önelégültekből. De még náluk is több van talán a határozatlanokból, az igénytelenekből. Székely Iván személyiségéből sugárzik tudásából, igényességéből fakadó megalapozott magabiztossága. A határozottság, amely bizonyos személyes képességeken, adottságokon túl, nagy munkabírásból adódhat. A tehetség nem más, mint szorgalom, állapította meg Goethe, Eckermannal folytatott beszélgetései egyikében. Meg még sok minden más – tehetnének hozzá kellő tisztelettel. Például a kíváncsiság. Székely Ivánt nyilván sokféle tehetsége, munkabírása és mérhetetlen kíváncsisága tette képessé, hogy szuverén emberként úgy alakítsa pályáját-életét, ahogyan sikerült neki.

— Önről néhányan tudják a szakmában, hogy pályáját művészként kezdte. Volt erre otthon, a családban valamilyen ösztönzés?

— Apai ágon orvosdinasztia utódja vagyok. Édesanyám jómódú budai család sarjaként nagyon mozgalmas életet élt: nyelveket tanult, angolul, németül franciául és spanyolul jól tudott, sportolt, sokat utazott. Ő volt Magyarország első hivatásos stewardesse, ma is megvan az 1. számú igazolványa. Édesapám is jól tudott németül és angolul, később pedig finnül is megtanult, valóságos szerelmese lett a finn kultúrának. Gyermekekoromban sok művelt ember, tudós, művész megfordult nálunk, részint édesapám barátai, részint betegei. Tény, hogy ez a környezet kedvezett az én művészi ambícióim kialakulásának.

— Szóval nyílt légkörű család volt, amelyben tág tere volt annak, hogy a gyerek hajlama kibontakozhasson.

— Valóban erről van szó. A színház, a zene hozzá tartozott a családi életünkhöz. Az ötvenes évek amúgy erősen korlátozott kínálatához a másik oldalról magas művészi színvonal társult akkoriban. Szóval sok minden

terelgetett engem a muzsika felé. Így történt, hogy elvégeztem a Zeneakadémiát.

— Az ember úgy gondolná, hogy a Zeneakadémia elvégzése megköti az embert. Ön pedig most egészen más pályán működik. Hogyan váltott?

— Számos belső, lelkiismereti oka volt, ma már nem is emlékszem mindegyikre. Egyre azonban bizonyosan: egy idő után úgy gondoltam, hogy az ember nem lehet rabja saját adottságainak. Legtöbbször úgy vélik, ha valamihez van tehetségük, életük végéig azt és csak azt kell csinálniuk. Természetesen lehet egy szűkebb területen nagyon intenzíven és értékesen munkálkodni egy életen át, de számomra úgy tűnt, hogy talán túl könnyen és magától értetődően értem el a zenei területen az eredményeimet és ez egy idő után inkább gátjává vált a kreativitásnak, az értékeremtésnek. De végülünk egy konkrét példát más területről. Mondjuk, kétfajta igazi színész van. Az egyik állandóan ugyanazt, önmagát adja a szerepeiben és a néző folyton azért megy el a színházba, hogy őt lássa. A másik minden darabban, bármilyen stílusban új minőséget tud létrehozni, nagyot tud alakítani, bár maga igen erős egyéniség. Én ehhez a második színművészhez érzem hasonlónak magam. Vagyis a döntésem részben annak is következménye volt, hogy úgy gondoltam, máshol is ki kell próbálnom a képességeimet.

— Hogyan kezdődött a kapcsolata az informatikával?

— Mindig érdekelt az elektronika. De éppen akkor váltam gyakorlati számítógép-használóvá, amikor az életemben bekövetkezett a váltás. Egy kanadai kollégám és barátom, akivel ma is tartom a kapcsolatot (Scott M. Eddie, a torontói egyetem professzora, a „mérhető történelem”, a kliometria kutatója), abban az időben keresett magyarországi munkatársat egy hosszú, évtizedeken át tartó kutatáshoz. Akkor – az 1980-as évek legelején – forradalmian újnak számító, hordozható számítógépet hozott ide, még a PC előtti korszakból. Így kerültem kapcsolatba nemcsak gyakorlati számítógéphasználóként, de a számítógépesítés hatásaival foglalkozó emberként is azzal, amit ma már informatikának neveznek. Emellett különféle kutatásokban vettem részt, szakirodalmi áttekintéseket készítettem, ma úgy mondanám: valamiféle értelmiségi betanított munkát végeztem.

Az első olyan feladat, ami az informatika irányába orientált, a SZÁMALK-nál adódott. Csákö Mihály szociológussal dolgoztam együtt, akit előző munkahelyéről ellenzéki tevékenysége miatt távolítottak el. Azon kevesek közé tartozott, akik e helyzetet előnyükre tudták fordítani: elkezdett foglalkozni a számítógépesítés társadalmi hatásaival. Ő hívott meg néhány olyan kutatási munkába, ami számomra is sok tanulsággal járt. A következő fontos hely részemre a Központi Statisztikai Hivatal volt. Ott az 1980-as évek közepén létrejött egy multidiszciplináris csoport, amelyet Könyves Tóth Pál vezetett. Ez a csoport elkezdte az új, alapjaiban ma is érvényes információs jogi rezsim kidolgozását. Meg kell mondanom, akkor egyikünk sem számított gyors rendszerváltásra, mégis, a korlátozott lehetőségek között, a KSH védőernyője alatt hozzáfogtunk a nyugati tapasztalatok összegyűjtéséhez,

és belevágtunk egy új koncepció kidolgozásába. Ez egészen odáig ment, hogy elkészültek a máig érvényben lévő adatvédelmi és információszabadság-törvény tervezetei. Az egyiket Sólyom László, a későbbi Alkotmánybíróság első elnöke készítette, aki szintén tagja volt az említett csoportnak. E munkához magam is készítettem tanulmányokat, amelyeket a KSH adott ki, másrészt sokat tanultam a vitákból, a kutatásokból.

— Mi ösztönözte ezt a munkát?

— Néhány ember észrevette, hogy a fejlett nyugati demokratikus világban a számítógépesítéssel párhuzamosan az információs hatalom körül kiépül egy sereg garancia, jog. Ezek pedig nálunk hiányoztak. A nyilvánosság és a titkosság határaitól van szó valójában. Magyarország jelenlegi előnye a régiókban, sőt világviszonylatban elfoglalt meglehetősen jó helyünk az információs jogok, különösen az adatvédelmi jog terén tulajdonképpen ennek a csoportnak köszönhető. Hiszen amikor bekövetkezett a rendszerváltás, már készen volt a koncepció, sőt a törvénytervezet is.

A rendszerváltás közben aztán megszűnt a szóban forgó csoport, de a munkát néhányan más módon folytattuk tovább. Egy alapítványt hoztunk létre, az InfoFilia Magyar Adatvédelem és Információszabadság Alapítványt, amelynek saját kiadványai is voltak. A Statisztikai Kiadó Vállalat adta ki azt az Informatika–Jog–Közigazgatás című könyvsorozatot, amelyben nemzetközi egyezményeket, dokumentumokat, külföldi törvényeket jelentettünk meg magyar nyelven. Ez az alapítvány, hogy úgy mondjam, űrt töltött be az adatvédelmi és információszabadság-törvény megszületéséig és az adatvédelmi biztos intézményének létrejöttéig.

Az alapítvány létezése idején én szerkesztettem egy információgazdasággal és információjoggal foglalkozó nemzetközi folyóirat, a TDR (Transnational Data Report) magyar változatát. Ez szakmailag sikeres munka volt, üzletileg nem. Nemcsak fordításokat, eredeti cikkeket is közöltünk, és nem csupán az én véleményem az, hogy ez a szakmai fórum hozzájárult jelenlegi kedvező helyzetünk kialakításához. Sok mindennel foglalkozott, így például az információháztartás, az információgazdaság, egyáltalán az információs társadalomba való átmenet problémáival. Azt mondhatom, hogy ennek a folyóiratnak a szerkesztésétől kezdve vált fő munkaterületemmé a mai sokféle tevékenység. Részt vettem a Magyar Közvéleménykutató Intézet (a korábbi Tömegkommunikációs Kutatóintézet, a „TK” vagy „Szecske-intézet”) tevékenységének utolsó szakaszában is. Ekkor zajlott a máig első és utolsó átfogó személyesadat-érzékenységi kutatás. Ezt az Állami Népeségnyilvántartó Hivatal megbízásából csináltuk kollégáimmal, Tölgyesi Jánossal és Várnai Gáborral. A hivatalt akkoriban elsősorban az érdekelte, vajon megvan-e a legitimitása. A rendszerváltás idején ugyanis, mint a régi rendszer központi nyilvántartásának, felmerült a megszüntetésének lehetősége, ennek megfelelően nagyon egyszerű kérdéseket kívánt feltenni. Mi azonban egy sokkal átfogóbb adatérzékenységi vizsgálatot végeztünk, amelynek eredményeire máig hivatkoznak nemzetközi viszonylatban is.

— Milyen kérdéseik voltak?

— Magam jól ismertem több nemzetközi vizsgálat eredményeit, így több esetben szándékosan átvettem a kérdéseket és az osztályozási módszert, hogy összehasonlító vizsgálatként is felhasználhassuk a miénket, de voltak saját kérdéssoraink is. Például: Zavarja-e önt, ha a szomszédai benéznek az ablakán? Zavarja-e önt, ha valaki kihallgatja, ha mással beszélget? Zavarja-e önt, ha lehallgatják a telefonját, ha felbontják a leveleit? Látható, hogy mindegyik kérdésben az információról van szó. Ezerfős mintával, közvetlen megkereséssel, igen alapos elemzéssel dolgoztunk. Ez 1989–1990 fordulóján történt. Azóta többször is szerettük volna megismételni a vizsgálatot, hogy le tudjuk mérni, milyen változások történtek, de erre végül nem nyílt lehetőség.

— Mik voltak a vizsgálat főbb tanulságai?

— A magyar társadalom meglehetősen jól tudta, mire használhatják fel tagjainak adatait, az állam mennyire akarhatja ismerni és manipulálni állampolgárait. Elég gyanakvóak voltak a megkérdezettek, de engedelmesek. Ez szerintem most is így van: az emberek, ha eléjük tesznek egy kérdőívet, kitöltik, még ha kétszer is kérdezik tőlük ugyanazt. A vizsgálat külön érdekessége volt, hogy megmutatkozott egy jól elkülöníthető, kb. tizenhat százaléknyi réteg a mintában, amely szignifikánsan érzékenyebb volt minden adatkezelési kérdésre. Sajnos az akkor vizsgált változók nem adtak magyarázatot arra, mi teszi ezt a tizenhat százaléknyi válaszolót érzékenyebbé.

— Ez jellegzetesen kutatói munka volt. Mi következett ez után?

— Egy más típusú szakmai feladat: részvétel az 1990-es évek elején, majd az azután megszülető, információs jogi vonatkozású törvények koncepciójának, sőt gyakran részletszabályainak kidolgozásában.

— E tevékenységeket milyen szakmának nevezné?

— Körülbelül tíz esztendeje azt írom a névjegyemre: társadalmi informatikus. Mindenki megkérdezi, mit jelent ez. Röviden azt válaszolom, olyan valakit, aki az informatika társadalmi kérdéseivel foglalkozik. Ezen belül én a nyilvánosság és a titkosság problémáival foglalkozom, hol a filozófia, hol a szociológia, a számítástechnika, a jog eszköztárával. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az informatika szónak Magyarországon és másutt is nagyon vitatott az értelme. Van egy angolszász, vagy talán inkább németes felfogás, amely matematikai, műszaki-számítástechnikai fogalmat ért rajta. Tehát egy műszaki tudományról, az információk feldolgozásáról van szó ebben a felfogásban. És van egy frankofon felfogás, amely a franciáknál meg a skandináv országokban terjedt el. Eszerint az informatika olyan diszciplína, amely az információ felhasználásával, kezelésével, társadalmi hatásaival foglalkozik. Persze meghatározó eleme a távközlés és a számítástechnika.

A belgiumi Namur városában az ottani neves egyetemen most már több mint negyedszázada, hogy létrehozták az informatikai intézetet. A megalakulásakor nagy vita volt arról, hogy vajon az informatika nem társadalom-

tudomány-e. Én ennek a felfogásnak vagyok a híve: igen, az informatika társadalomtudomány is. Amikor informatikáról beszélek, akkor erre a frankofon fogalomra gondolok. Hogy nem egyszerűen informatikusnak nevezem magam, annak az az oka, hogy ha nincs ez előtt a szó előtt valamilyen jelző, akkor többnyire műszaki informatikust értenek rajta.

— Az 1990-es évek első felében készült törvények kimunkálásban milyen minőségben vett részt?

— Független szakértőként, afféle szellemi szabadfoglalkozásúként.

— Ezt csak azért kérdezem, mert mint ismeretes, nálunk a politikai ciklusváltások brancsváltásokkal is járnak.

— Igyekeztem a politikától függetleníteni magam és sikerült is kialakítanom egy olyan szakmai presztízst, hogy politikailag ellenérdekelt felek is elfogadják a véleményemet. Ráadásul nem szakjogászként vagy szak-informatikusként, hanem egy sajátos adatvédelmi szakértelem birtokosaként. Ugyanakkor úgy érzem, hogy nem vagyok szélsőséges adatvédő sem. Inkább, mint egy külföldi kollégám jellemzett, egy csendes beszédű eltökélt szakember (eredetiben: „a soft-speaking hardliner”).

— Talán ezért is hívta önt oda Majtényi László, amikor megkezdte működését az Adatvédelmi Biztos Irodája.

— Már előzőleg született közöttünk egy úriemberi megállapodás arról, hogy ha őt megválasztják, én segítek neki a hivatal koncepciójának kidolgozásában, működtetésében. 1995 és 1998 között Majtényi László főmunkatársaként dolgoztam.

— Önnek doktori címei is vannak.

— Információmenedzsmentből szereztem egyetemi doktori címet a Budapesti Műszaki Egyetemen és szociológiából van kandidátusi fokozatom. Mivel transzdiszciplináris területen dolgozom, a fő kérdés nem is az volt, hogy a teljesítményem tudományos mércével mérhető-e, hanem az, hogy milyen tudományághoz sorolható. Annál inkább, mert a disszertációm címében szerénytelenül négy tudomány neve szerepelt. A filozófiáé, a jogé, a szociológiáé és az informatikáé.

— Mikor kezdett el tanítani?

— Még az 1990-as évek elején kerültem kapcsolatba Gelléri Péter révén a Műegyetemmel. Mégpedig egy rendhagyó formációval, amelynek a jelenlegi neve: Információ- és Tudásmenedzsment Tanszék. Ez az egység a szociológia tanszékből vált ki, ahol Farkas János volt a tanszékvezető. Azután Társadalmi Informatika Osztály lettünk; még később Informatikai Laboratóriumnak hívták. Néhány éve viseli jelenlegi nevét. De mindig is az egyetem nem műszaki karán működtünk, ugyanakkor folyton valamiféle informatikával foglalkoztunk. Ez elég sok ellenállást váltott ki. Gelléri Péter, a tanszék létrehozója, sokáig vezetője – eredetileg pszichológus, majd szociológus – nehéz ember, gyakran ütközött a meggyőződése miatt. Hogy szemléltessem, miről van szó, elmondom, hogy komoly viták voltak akörül, egyáltalán ki használhatja az „informatika” szót. Voltak mérnök kollégák, akik

bevallották, attól tartanak, hogy mi a hagyományos mérnöki értékeket erodáljuk azzal, hogy valamiféle puha tudományokat nevezünk el informatikának. Én magam sem tagadom, hogy vannak olyan, gyakran a blöff határát súroló divattudományok, amelyek jelentenek ilyen veszélyt. De remélem, hogy a mi területünk, a társadalmi informatika ettől megfelelőképpen távol áll, ugyanakkor kifejezi azt, hogy különbözik a műszaki informatikától. Megjegyzem, tanszékünket ma a kognitív tudomány szaktekintélye, Pléh Csaba akadémikus vezeti.

A fejlődés irányát egyébként jelzi, hogy korábban voltak olyan tervek, amelyek szerint a Műegyetem egyetlen nem műszaki karát, amelyet Természet- és Társadalomtudományi Karnak neveztek, meg kell szüntetni és az intézménynek csak a műszaki tudományokra kell koncentrálnia. Ámde rövid idő alatt megváltozott a világ, kimondatott, hogy az egyetemeknek valóban universitas-szá kell válniuk. Így történt, hogy a Műegyetem neve ma már Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, és van külön Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara, amelynek a mi tanszékünk is része. De ha nem így volna, akkor is azt kellene mondanom, hogy a mi oktatásunk mindig nagyon hasznos volt a mérnökhallgatók számára. Nálunk tanulták meg, hogy nemcsak a gép és a kód a fontos, hanem az is, ami a használat közben és után történik. Eddigi munkám során több mint ezer diákot oktattam. Legnépszerűbb kurzusom, az „Adatvédelem és információszabadság” elég nagy számú hallgatót vonz. Gyakran nem is túl hosszú idő múltán különböző helyeken találkozom velük – időnként munkakapcsolatba kerülünk – és ilyenkor azt tapasztalom például a szóhasználatukból, hogy bizony ez a tárgy nyomot hagyott a gondolkodásukban. Ez ösztönöz, hogy tovább csináljam az oktatómunkát.

— Úgy látja tehát, hogy a társadalmi szükséglet nemcsak kibontakozóban, hanem erősödőben van a társadalmi informatika iránt?

— Egyértelműen. A mai túlkínálatban az informatikai alkalmazások elterjedésében, használatában, egyszóval sikerében egyre kisebb arányt képvisel a tisztán műszaki tartalom. Érdekes, hogy ennek a felismerése a mérnökhallgatók számára felért egy kisebb kultúrsokkal. De erősödik az igény az információs jogok iránt is. Tíz esztendeje van adatvédelmi törvényünk. Túl vagyunk az első adatvédelmi biztos cikluson. Itt jegyzem meg, hogy az adatvédelem fogalmával azért még bajok vannak. A műegyetemi oktatásban és a műszaki informatikusok körében gyakran a fogalom szó szerinti értelmét – tehát „az adatok” védelmét – értik adatvédelmen. Pedig nem erről van szó. Hiszen a vírusvédelem sem a vírusok védelmét jelenti. Az adatvédelem valójában az adataanyagok védelmét jelenti.

De kialakult egy másfajta szükséglet is, és ez befolyásolta pályám, tevékenységeim alakulását. Miután az adatkezelési jogszabályok megszülettek, Magyarországon nekem volt szerencsém bevezetni az adatvédelmi auditálást, és ha jól tudom, máig én vagyok az egyetlen, aki ezt erre szakosodva csinálja. Amikor ebbe belevágtam, sokan kételkedtek: erre senkinek nem

lesz szüksége, ebből nem lehet megélni. És valóban, eleinte csak néhány külföldi cég vagy leányvállalataik voltak kíváncsiak a magyarországi jogi helyzet és a saját működésük összevetésére. Azonban ahogy múlt az idő, a jobb cégek számára úgy lett fontosabb a korrekt működés, az ellenőrzés. Voltak persze törvények, azonban könnyen ki lehetett őket játszani. Arra is egyre többen rájöttek, hogy itt olyan dologról van szó, ami sajátságos szak tudást igényel.

Vannak persze vállalati jogtanácsosok, informatikusok, akik azt mondják, hogy minden problémát meg tudnak oldani, azonban valóban érdemi munkát, igazán komoly auditálást külső szakemberrel kell végeztetni. És vannak nemzetközileg elismert módszerek is, ezek azonban a magyar viszonyok között kevéssé hatékonyan alkalmazhatók. Ráadásul a csak jogi, vagy csupán informatikai tudás nem elégséges a valóban szakszerű auditáláshoz: mindenképpen komplex megközelítésre, rendszerszemléletű munkára van szükség és úgy érzem, hogy ezt az utóbbi tíz esztendőben én elég jól megtanultam.

— Gondolom, ez azért nem egyszemélyes, hanem csoportmunka.

— Természetesen. Hiszen ha egy cégnél vagy egy cégcsoportnál, nagyobb állami szervezetnél vállalunk ilyen feladatot, ott egy egész csapat szakemberre van szükség, akik az én módszeremmel és vezetésemmel dolgoznak.

— Van elegendő megrendelésük?

— Szerencsés vagyok, megengedhetem magamnak, hogy olykor válogassak az ajánlatok között.

— Egyéb munkái mellett mennyi ilyenre jut ideje?

— Évente csak néhányra. De ha nagyon nagy vállalatról van szó, akkor egyre-kettőre. Általában olyanokra, amelyek szakmai szempontból érdekesek, amelyekkel jó partneri viszonyt tudunk kialakítani. És – őszintén megvallva – amit meg is fizetnek. Van ugyanis egy elvem a munkában: vagy ingyen, vagy árán. Ez persze nem mindig követhető, különösen a tanítás területén nem.

— Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a legtöbb embernek semmit nem mondott sem az a szó, hogy adatvédelem, sem az, hogy auditálás. Ma pedig adatvédelmi auditálásról beszélünk. Mit is jelent egész pontosan ez a fogalom?

— Egy szervezet személyesadat-kezelésének teljes átvilágítását. Bankok, biztosítók például rengeteg lakossági ügyféllel foglalkoznak. Igen sok jogszabály rendelkezik a tevékenységükről, ugyanakkor vannak íratlan szabályaik is. A látszat ellenére adatkezelési tevékenységüknek nagy az üzleti rizikója, hiszen pereket indíthatnak ellenük az ügyfeleik, de a rivális cégek is, és megbírságozhatják őket felügyeleti szerveik. Általában véve azt mondhatom, hogy a jobb cégeknek megvan a megfelelő üzleti etikájuk és ahhoz hozzátartozik, hogy tegyék rendbe a személyesadat-kezelésüket. Az ügyfelekről szóló ismeretek kezeléséről, tárolásáról, feldolgozásáról, továbbadásáról, eladásáról van szó.

— Tehát nagyon kényes ügyekről.

— Kényes és a látszólagosnál sokkal bonyolultabb ügyekről. Az auditálást egyébként több szinten lehet végezni. Vannak nagyon általános átvilágítások, megnézzük például a legfontosabb szolgáltatásokat, termékeket és rámutatunk, minek milyen buktatói vannak, hogyan lehet ezeket elkerülni. Az egészen részletes átvilágítás két fő részből áll. Egy jogi részből: a dokumentumok áttanulmányozásából, a folyamatok elemzéséből, és egy informatikai részből: a számítógépes adatkezelés részletes elemzéséből. E két vizsgálódás eredményeképp születik meg egy rendszerint vaskos jelentés, amelyhez többnyire kapcsolódik egy adatvédelmi szabályzat is. Ma már sok esetben kötelező is az ilyen szabályzat megléte. De ahol nem kötelező, ott is jó, ha van, hiszen benne le van írva, sőt rendszerezve van minden, ami a cég számára fontos. Lényeges megjegyezni, hogy igazán jó adatvédelmi szabályzatot csak egy ilyen vizsgálat után lehet készíteni, hiszen éppen a vizsgálat eredményeképp lehet megállapítani, milyenek is a valóságos állapotok egy cégnél. Az optimális persze az volna, hogyha az auditáló szakértőt akkor keresné meg egy vállalat, amikor még csak tervezi a szervezetének kialakítását. Akkor nem átalakítási javaslatokkal kellene előállni a vizsgálódás után az informatikusok legnagyobb bánatára. Ugyanis arról van szó, hogy ők gyakran úgy érzik, hogy mi – számukra illetéktelenek – átgázolunk a műszaki logikán. Pedig egyáltalán nem ez a helyzet. Éppen azt igyekszem megértetni az egyetemen a tanítványaimmal, hogy vigyázat: az informatikus alapesetben mindig az erősebb fél szövetségese. Tőle kapja a pénzt, a megbízásokat, és meggyőződéssel hiszi, hogy minél nagyobb rendszert csinál, annál jobbat tesz. Erről azonban szó sincs. Tapasztalataim alapján nyugodtan állíthatom, hogy az informatikus sokkal hasznosabban dolgozhat, ha figyelembe veszi a gyengébb fél érdekeit is. Ezzel két legyet üthet egy csapásra: eleget tesz a megrendelőnek, ugyanakkor egy etikusabb, jogszerűbb, sőt színvonalasabb informatikai megoldást produkálhat.

— Ha ilyen eredményesnek érzi ezt a munkát, miért nem alapít auditáló céget?

— Mert a cégtulajdonosságot nem nekem találták ki. Nem szívesen foglalkoznék könyveléssel, költségek elszámolásával és más effélével.

— Az adatvédelmi biztosságon betöltött pozíciója is kötelemekkel járt.

— Tény, hogy akkor feladtam, vagy talán inkább felfüggesztettem bizonyos elveimet. Vezető köztisztviselő lettem, lettem az ehhez szükséges vizsgát. Ennek fejében azonban beletanultam egy olyan szakmába, amit szeretek és becsülök. Ezen túl aktív részese lehettem egy olyan intézmény felépítésének, amilyen még nem volt Magyarországon. E munka során számos állami és magánszervezettel és intézménnyel volt alkalmam megismerkedni. És noha én inkább írni szerettem a forgatókönyveket, mint előadni, a hivatali munkám ezúttal inkább a forgatókönyvek előadása volt. Érthető, hiszen nagyon fontos volt, hogy reklámozzuk, propagáljuk az intézményünket. Sok konkrét ügy részese is lehettem, mint annak gazdája.

— Milyen ügyekről van szó?

— Széles a skála: a közadatok áráról, a diákigazolványról, vagy az üzleti élet adatkezeléséről, és éppen a direktmarketingről, mivel ezen a területen korábbi szakértői tevékenységem során jártasságot szereztem. Természetesen itt azonnal felmerülhettek volna bizonyos összeférhetlenségi problémák, de értelemszerűen minden olyan munkát beszüntettem abban az időben, ami akárcsak az összeférhetlenség látszatát is kelthette volna.

— Tehát akkoriban nem auditált.

— Nem, de persze tanítani és írni lehetett. Ismétlem, olyan feladataim voltak, amelyek a legnagyobb mértékben érdekelték. Hozzáam kerültek például a levéltári-archívumi ügyek. Ennek van némi szerepe abban, hogy most éppen egy archívumban dolgozom. A levéltári-archívumi munkán belül az egyik legizgalmasabb munkám a hazai holocaust-dokumentumok mikrofilmzésének és a jeruzsálemi Yad Vashem intézethez való eljuttatásának problémája volt.

— A laikus érdeklődő nemigen tudja, milyen teendőkkal jár ez a munka.

— Eléggé érdekes kérdések merültek fel az ügy kapcsán. Például az, hogy az ember halálával megszűnnek-e „személyiségi jogai”. A legfőbb kérdés azonban az, hogy nem lehet tudni, ki él és ki nem a dokumentumokban szereplők közül. Tény, hogy az élők ma már viszonylag kevesen vannak és nagyon idősek. Az én felfogásom szerint azonban még a legnemesebb célok – amilyen például a Yad Vashem adatgyűjtése – érdekében sem szabad olyanokat kiszolgáltatni, akiknek ez ellenére volna. Vannak emberek, akik megjárták a haláltáborokat és ez éppen elég volt nekik. Nem akarnak vele soha többé foglalkozni, és azt sem akarják, hogy más foglalkozzon velük. Végül egy jogi szempontból borotvaélen táncoló megoldást sikerült kiötle-nünk. Ennek értelmében a kutatás tényéről nyilvános hirdetést kell közzé-tenni, hogy ha valaki úgy gondolja: ő vagy családja szerepelhet az irat-anyagban, de nem járul hozzá adatainak nyilvánosságához, ezt bejelent-hesse a legközelebbi levéltárban. Sőt, később is meggondolhassa magát, utólag is tiltakozhasson adatai publikussá tétele ellen. Magyarán: attól kí-vántuk megóvni a holocaust még élő elszenvetőit, hogy utólag egy – hogy úgy mondjam – szellemi bevagonírozás áldozatai legyenek. Ezen túlmenően Izraelnek és Magyarországnak szerződést kellett kötnie ezekről az iratok-ról, hiszen ha a dokumentumok kikerülnek a határon túlra, ott már a ma-gyar jog alapján semmit nem lehet utólag elérni. Ez egy roppant ellentmon-dásos ügy volt, hiszen az áldozatok joga például ütközik a kutatói szabad-sággal. Azonban megoldásunk, ha lassan is, meghozta eredményét, s végül a két állam közötti megállapodás is megszületett.

Nagy öröm volt számomra, hogy alkotó módon részt vehettem az adatvé-delmi biztos éves jelentéseinek kialakításában, elkészítésében és könyv alakban történő megjelentetésében. Arra gondoltunk ugyanis, hogy ha a parlamenti képviselők kapnak egy hosszú jelentést, egy adathalmazt, az automatikusan a hulladékgyűjtőbe kerül. Ám ha egy jól használható könyvet kapnak, amit bármikor leemelhetnek a polcra, azt meg fogják becsülni.

De persze nemcsak a képviselőkre számítottunk, hanem másokra is. Így született meg az a könyvsorozat, amelyben megtalálhatók az adatvédelmi biztos legfontosabb ajánlásai.

— Ha ilyen nagyra értékeli az adatvédelmi biztosságon végzett munkát, miért vált meg attól a munkahelytől?

— Szakmai ok miatt, amit meglehetősen nehéz megfogalmazni, és éppen az intézmény védelmében eddig nem is fogalmaztam meg nyilvánosan. Arról van szó, hogy egyfelől a viszonyom Majtényi Lászlóhoz mindig a lehető legjobb volt, mi több, máig kifogástalan, mondhatom baráti. Másfelől azonban én mindig is egy az övétől némileg eltérő felfogású adatvédelmi biztosságot képzeltem el. Az övé alapján egy skandináv típusú ombudsmani koncepció, amelynek illúziója, mint általános gyógyír a rendszerváltás utáni időszakra, más országokban is gyakran felmerül. Én viszont nem ombudsmanban, hanem országgyűlési biztosban, még pontosabban a szó legszorosabb értelmében adatvédelmi biztosban gondolkodtam. Számomra az adatvédelmi biztos fogalma nem ugyanazt jelenti, mint az ombudsmané. Képletesen szólva a klasszikus skandináv ombudsman egy ősz, nagyszakállú bölcs ember, aki a jog és az erkölcs határvonalán állva ad tanácsokat a hozzáfordulóknak. Egy olyan társadalmi miliőben, amelyben sok egyéb fék és ellensúly korlátozza a hatalmat. Az ombudsman ilyen társadalmi-politikai környezetben egy olyan figura, akinek a bölcsességére, tudására, tapasztalatára való tekintettel mindenki elismeri a tekintélyét, ítéletét.

Ezzel szemben Magyarországon a rendszerváltás folyamatában, igen gyorsan változó viszonyok között szerintem más típusú feladatai is voltak, és még vannak is az adatvédelmi biztosnak. Úgy gondolom, három nagy változást kell a dolog megítélésénél figyelembe venni. Egyfelől azt, hogy alapvetően átalakult az állam információkezelő rendszere. Másfelől azt, hogy egy új információkezelő szektor nőtt fel az állami mellé: a nagy magáncégeké, a bankoké, a biztosítóké és egyéb vállalatoké. Úgy is mondhatnám, hogy a Nagy Testvérnek hirtelen nőtt egy másik feje. Végül, a harmadik változás: igen nagy sebességgel megtörtént egy nagyszabású technikai modernizáció. Nekem az a véleményem, hogy egy ilyen hallatlanul zűrzavaros, nehezen áttekinthető időszakban nem elegendő a skandináv ombudsman példája, amelynek talán az a legfőbb jellemzője, hogy utólag reagál bizonyos jelenségekre, egyedi panaszokra. Egy ilyen helyzetben kezdeményeznie kell az adatvédelmi biztosnak, részt kell vennie stratégiai döntésekben, moderáló szerepet kell játszania bizonyos folyamatokban. A köztem és Majtényi László közötti viszonyban ez a felfogásbeli különbség szerencsére nem okozott személyes konfliktust. Egy idő után azonban úgy éreztem, hogy kutatói, szakértői munkát végezve, egyszersmind az egyetemen tanítva talán hasznosabb lehetek, mint hivatalnokként.

— Így került mostani munkahelyére, a Nyílt Társadalom Archívumba.

— Ebben is több véletlen játszott szerepet. Például az, hogy mint említettem, korábban foglalkoztam az archívumokkal, az információpolitikával,

az adatvédelemmel. De azt is nagyon fontosnak tartom, hogy itt egy olyan szellemi közeget találtam, amelyben meglehetősen szabadon dolgozhatok: teljesült az a vágyam, hogy olyan pozícióba jussak, amelyben sem főnök, sem beosztott nem vagyok. Van bizonyos önállóságom, ugyanakkor a csoportmunkára tudok összpontosítani. Egyszersmind az itteni tevékenységem mellett van módom elvállalni egy-egy tanácsadói munkát, ámbar gyakran kerülök időzavarba.

— Nézzük hát, mit is csinál mostani munkakörében!

— A Nyílt Társadalom Archívum (Open Society Archives) nemzetközi intézmény, amely 1995-ben átvette a Szabad Európa Rádió kutatóintézetének az anyagát. Azóta erre a gyűjteményre építve létrehozott egy átfogó kommunizmus- és hidegháború-vonatkozású gyűjteményt. Ezen túl új ágazatként felépített egy nagy emberi jogi gyűjteményt, amely az emberi jogok megsértésének problémáival, a háborús bűnökkel, a népiirtásokkal foglalkozik. Nem hagyományos levéltárról van szó. Audiovizuális, elektronikus anyagokat is gyűjtünk. Van egy kiállítótermünk, amelyben a kiállítások nem csak történelmi dokumentumokból, hanem a közelmúlt – akár a tegnap – eseményeiből, tárgyaiból állnak össze. Mindehhez társulnak különféle nem szokványos tevékenységek, hogy csak egyet említsek: foglalkozunk a DNS, mint információhordozó archiválásának, felhasználásának bizonyos problémáival.

— Hogyan jutottak arra a gondolatra, hogy ez is az önök feladatai közé tarthat?

— Ha a nyilvánosság és titkosság közös kérdéseivel foglalkozunk is, valóban mindig a magánélet területén van a legtöbb konkrét probléma. Az adatvédelmi biztos tapasztalatok is azt mutatják, hogy a beérkező panaszok óriási többsége a magánélet sérelmével kapcsolatos. És ma már a személyes adatok nem elhanyagolható részét képezik a genetikai adatok is. Ismeretes, hogy személyazonosításra ma már éppen bizonyos genetikai adatok a leginkább megfelelőek. Archívumunk az Egyesült Államokban a Kaliforniai Egyetemmel közösen rendezett egy konferenciát Berkeley-ben, amelynek ez volt a címe: A DNS és az emberi jogok. A rendezvényen Amerikában divatosnak számító témák is terítékre kerültek. Így például az, hogy a halálraítélteknél a siralomházban lehetséges a DNS vizsgálat elvégzése, ha utólagosan, az ítélet kihirdetése után bármilyen, a bünténnyel kapcsolatos bizonyítékot – például egy hajszálat – találtak. A konferencián meg is jelent több olyan egykori elítélt, akit ennek nyomán felmentettek, és megrázó beszámolókat hallottunk tőlük.

A mi előadásunk a genetikai adatok tömeges felhasználásáról szólt. Elsősorban annak kapcsán, hogy tevékenységünk közvetve a háborús bűnözés problémáihoz kötődik. Arról van szó konkrétan, hogy a koszovói háború első szakaszában a szerb hadsereg kiszorította az albánok jelentős részét az országból, egyszersmind igyekezett őket megfosztani formális identitásuktól. Magyarán: elszedték tőlük az összes igazolványukat és kitörölték őket

mindenféle nyilvántartásból, hogy ne tudjanak visszatérni a szülőföldjükre. Ennek nyomán indult el egy nemzetközi kezdeményezés, amelyben a mi archívumunk is aktívan részt vett. Az akció neve ez volt: Identitás-restaurálás. Sok mindennel megpróbálkoztunk, gyűjtöttünk például koszovói telefonkönyveket és mindenféle nyilvános regisztert, amelyből bizonyító adatokra lehetett szert tenni.

De nem ennek révén született meg a megoldás: nagy informatikai cégek a határon azonnali igazolvány-kibocsátó gépeket állítottak fel. Ez furcsa helyzethez vezetett, az adatokat tulajdonképpen bemondás alapján vették fel. A koszovói albánság egy része még őrzi archaikus társadalmi jellegzetességeit, amelyben még mindig az öregek a közösség vezetői, így ők diktálták be a személyi adatokat. Ez így gördülékenyen ment, de ettől függetlenül számolni kellett azzal, hogy nem minden adat megbízható, sőt nem minden menekült szükségképpen kifogástalan erkölcsű ember, és ha például bemondja azt, hogy itt meg itt volt egy ekkora vagy akkora háza, az nem feltétlenül fedí a valóságot.

Ez az eset jól mutatja, hogy milyen sérülékeny a modern információs társadalom. Hiszen elvben – és talán gyakorlatban is – főnnáll annak a lehetősége, hogy háború vagy tömeges katasztrófa esetén összeomlik az információs hálózat és az állam különféle, például jóléti szolgáltatásaihoz nem lehet hozzáférni állampolgári jogon. Nos, ebben az esetben a DNS adatok akár pótolhatatlan szerepet is játszhatnak.

Van egy másik nagyon érdekes gyűjteményünk is. Egy amerikai orvoscsoporthoz nálunk tárolja boszniai ásatásainak dokumentumait. Ez az orvoscsoporthoz a világ több részén – így Boszniában is – tárt fel tömegsírokat, és a legmodernebb módszerekkel, köztük génvizsgálattal igyekeznek az élő családtagok és az elpusztított személyek közötti kapcsolatot kimutatni. Így elérhető, hogy az elhunyt családja tisztességesen eltemethesse hozzátartozója földi maradványait, egyszersmind lehetővé válik bizonyos háborús bűnök bizonyítása. Eszünkbe jutott, hogy ha lehetséges az élők és a holtak közötti kapcsolat viszonylag olcsó és könnyű bizonyítása, miért ne volna lehetséges az élők és ugyancsak élők közötti kapcsolat bizonyítása. Mert hiszen a koszovói háború is igazolta, hogy könnyen előfordulhat: valaki egy rendszeren kívülre kerül és nem áll módjában bizonyítani, hogy neki azon belül van a helye. Ha azonban van vérrokona a rendszeren belül, a genetikai rokonságvizsgálat megoldást jelenthet.

Ám van itt egy igen nagy kérdés. Mégpedig az, hogy milyen garanciák mellett lehet a DNS-azonosítást elvégezni. Ugyanis ha felállítanak egy személyes adatokat tartalmazó genetikai adatbázist, akkor jöhet egy tekintélyesnek tetsző tudós, aki „bebizonyítja”, hogy a másik oldalon állóknak még a génjei is alacsonyabb rendűek, mint a mieink, éppen ezért kell őket eltávolítani vagy megsemmisíteni. Ez azonban csak egyetlen a lehetséges kockázatok közül. A kérdés tehát az, hogy miként lehet az egyén önrendelkezését biztosítani. Milyen esetben végezhető el a vizsgálat? Ki tudhat róla? És

mindezen kérdések megválaszolása után van egy fontos feladat: a vizsgálatok elvégzését követően a mintát meg kell semmisíteni. A gyógyszergyárak legnagyobb bánatára, hiszen ők ebből kiváló üzletet tudnának csinálni. De vannak további kérdések is. Mi történik abban az esetben, ha nem várt eredményt hoz a vizsgálat? Például sokkal gyakrabban fordul elő, mint gondolnánk, hogy az apa valójában nem a vér szerinti apa. Sőt, az is problémát okozhat, hogy bizonyos társadalmakban a család fogalma sokkal tágabb a vérrokonágnál. Mindez mutatja, miféle problémák adódhatnak a DNS-sel mint információhordozóval kapcsolatban. Tapasztalataink alapján készítettük el azoknak az elveknek és ajánlásoknak a sorozatát, amelyet igyekszünk nemzetközi fórumokon propagálni.

— Ki gondolná, hogy miközben rutinszerűen emlegetjük az információs társadalom fogalmát, mindaz, amiről ön beszél, annak szerves része.

— Ezek a dolgok ma még kevésbé foglalkoztatják az embereket. Azonban igen jól mutatják, hogy egy-egy személy mindinkább a róla szóló információk révén válik egy társadalom tagjává. Az életét befolyásoló döntések is mindinkább a számítógépekben tárolt „információs tükörképe” vagy „digitális személyisége” alapján születnek. Ennek a felismerése is hozzájárult, hogy alaposan foglalkozzunk az információs társadalom veszélyeivel. Nagyon sok üzleti és politikai érdek ugyanis azt diktálja, hogy csak az előnyökről értesüljünk. Rögtön megjegyzem: a valóban létező veszélyek nem azt jelentik, hogy a technikai-technológiai fejlődés elé gátakat kell állítanunk. Ebben a tekintetben nagyon is realista vagyok. Úgy gondolom, hogyha megszületik egy technika, egy technológia, azt minden bizonnyal használni is fogja az ember. Láthatjuk, hogy ha a környezetvédelmi aktivisták a sínekhez láncolják magukat a nukleáris hulladék szállítása elleni tiltakozásul, az nem igen ér többet annál, mint hogy kivonuljon néhány tucat tévéstáb és hírt csináljon belőle.

A legcélszerűbbnek az tűnik, hogy amikor valamely technika vagy technológia megszületik, azonnal meg kell kezdeni egy olyan garanciarendszer kialakítását, amely megfelelő keretek között tudja tartani a további fejlődését. Arra kell törekedni, hogy a túlzottan etikátlanul működő szereplőket a többi szereplő távol tartsa a fejlődéstől, mert ha általában akarjuk a fejlesztést berekeszteni, bizonyosak lehetünk a kudarcban.

— Ha jól értem, az ön gondolkodása az orvosokéhoz hasonló, akik a prevenciót fontosabbnak tartják, mint a baj bekövetkezte utáni beavatkozást.

— Valami efféléről van szó. Ugyanis egy technikai-technológiai változás kezdetén még sok minden másfelé terelhető, mint később.

— Foglalkozik-e hagyományosabbnak nevezhető kérdésekkel is?

— Igen. Az Archívumról szóló könyvünk egyik szerkesztője voltam például. Az intézmény egyébként azon túl, hogy lehetővé teszi egyéb munkáim folytatását, részben saját szakértői minőségemben, részben az Archívum képviselőjében enged nemzetközi szervezetekben közreműködni. Mi tagadás, nem különösebben kedvelem az öncélú bizottságosdít. Vannak azon-

ban hasznosan működő bizottságok is. Az Európa Tanácsban született 2000-ben egy ajánlás az archívumok megnyitásáról, nyilvánosságáról. Az ezzel kapcsolatos munka megindításában és folytatásában egyaránt részt vettem. Jelenleg pedig egy ellenőrző – monitoring – projekt vezetője vagyok. Azt vizsgáljuk, hogy az egyes országok – új és régi demokráciák – hogyan felelnek meg bizonyos követelményeknek ezen a területen. Hogy valóban minden úgy férhető-e hozzá, amint az szükséges. Hogy megfelelő határ húzódik-e a személyiségi jogok által védelt és a nyilvánosságra tartozó információk között.

— Említene-e konkrét példát?

— Az Európa Tanács említett ajánlása tartalmazza, hogy időhatár nélkül titkosított iratok nem létezhetnek. A valóságban azonban mégis vannak olyan országok, amelyekben ennek ellenére találhatók „az idők végezetéig” titkosított iratok. Ezek tehát a kutatók és a szélesebb nyilvánosság számára elvben örökre hozzáférhetetlenek. Az is problémát okozhat, hogy rendkívül drágán lehet hozzáférni bizonyos iratokhoz, pedig nem privilegiumról, hanem egy mindenki számára megadatott jogról van szó, és a hozzáférésnek elvben ingyenesnek kellene lenni. Viszont az új demokráciák némelyikében olyan rossz körülmények között vannak a levéltárak, hogy valóban rászorulnak a térítésre. Ugyanakkor természetesen az is problémát okoz, hogy bizonyos iratok kényesek az aktuális politikai elit számára. Mindezek ellenére az országok többségében egyre erőteljesebben kezdenek foglalkozni a kutatók a közelmúlttal is. Annál inkább, mivel vannak olyan országok, mint például Svédország, ahol jogi értelemben nem válik el egymástól a közeli és a távoli múlt kutatása.

Am az archívumok nyilvánosságának problémái közül nem egy éppen az információs társadalom legfontosabb kérdéseivel van kapcsolatban. Ilyen például az elektronikus iratok kérdése. Ezek megőrzése, nyilvánossá tétele az egyik legproblematikusabb újdonság, és ezzel egyelőre roppant kevesen foglalkoznak. Márpedig itt nem kisebb veszély fenyeget, mint az, hogy a történelemben lesz egy lyuk. A felkészületlenség miatt hallatlanul sok fontos dokumentum el fog veszni, ugyanis a korai számítástechnikával olyan formátumban készülnek iratok, amelyek később nem lesznek használhatók.

Már ma sem tudjuk olvasni régi fájljainkat. Svédországban például már évek óta papír nélkül működik az adóhivatal, semmit nem nyomtatnak ki, az adóbevallások is elektronikus úton történnek. Ha valaki húsz esztendő múlva a svéd adórendszert kívánja tanulmányozni, kizárólag elektronikus dokumentumokra támaszkodhat.

— Ha az akkori eszközök alkalmasak lesznek a most született iratok olvasására.

— Két lehetőségünk van. Az egyik az, hogy fenntartunk egy rohamosan bővülő műszaki múzeumot, amelyben megőrizzük minden, forgalomba került számítógépet, szoftvert, hozzájuk megfelelő mennyiségű alkatrészgyártással, megfelelően kiképzett szakemberrel. Úgy gondolom, ez a gyakorlat-

ban nem megvalósítható. A másik az úgynevezett rendszeres migráltatás. Ez azt jelenti, hogy új formátumra másolnak át minden elektronikus dokumentumot. Itt viszont az a nagy kérdés: hogyan lehet bizonyítani egy iratról, hogy az igenis ugyanaz és csak az, mint ami az előző formátumban volt. Hogy például nem vészett el egy lábjegyzet. Szóval roppant nehéz egy irat hitelességét bizonyítani. Szerintem egy idő – gondolom olyan húsz esztendő – múlva ezt a problémát meg tudják majd oldani, de nagy annak a veszélye, hogy éppen ez a húsz esztendő lesz majd az a bizonyos lyuk a történelemben. Ezzel a kérdéssel mi kutatókként nem foglalkoztunk igazán alaposan, de több olyan konferenciát rendeztünk, amelynek ez volt a témája.

— Arról volna szó, hogy a technika nagyon meglódult és a társadalom nem tudja követni?

— Valóban ez a probléma. A szemléleti változások mindig is sokkal nehezebben következnek be, mint a technikaiak. A rabszolgatartó társadalmak megszűnése óta például értelemszerű, hogy az emberek nem lehetnek adásvétel tárgyai. Ámde nem ilyen értelemszerű az, hogy miként kezelendő az emberi személyiség, milyen módon kell bánni az emberek adataival. A legtöbb üzletember és informatikus úgy gondolja, hogy az ezekkel való kereskedés teljesen helyénvaló. Ennek szerintem az is az oka, hogy a nyilvánosságnak és a magánszféra védelmének, mint alapértéknek a fejlődése nem azonos ütemben történt. A nyilvánosság fejlődésében egy evolúciós folyamatot lehet tetten érni. Egyre több mindenhez egyre jobb intézményi keretek között lehet hozzáférni, tehát az információs szabadság mind nagyobb. Egyre több folyamatból lehet kiiktatni a mediátorokat, a közvetítőket. Nem kell ahhoz például újságíró, képviselő, hogy seregnyi olyan dolgot, amit korábban csak az ő közreműködésükkel lehetett megtudni, most nélkülük is megtudjon az állampolgár. Ez persze illúziókkal is jár. Tipikus példája ennek az, hogy sokan úgy gondolják, az internet által lényegében mindenhez hozzá lehet jutni. Ez tévedés. Hiszen az interneten csak az van, amit valaki feltesz rá.

— Illetve amit megtalálunk.

— Éppen erről van szó. Ha felteszünk egy közepesen sikerült keresőkérdést, kapunk rá vagy húszezer választ: ez a mennyiségi probléma. És akkor még nem beszéltünk a minőségi gondokról. Arról, hogy az érték és a szemét válogatatlanul van rajta, mi több, a szemét mindig vonzóbb formában. Illúzió tehát az, hogy ebben az információtengerben valamilyen közvetítő nélkül el lehet igazodni. Persze vannak érdekes megoldások. Ilyen például az úgynevezett „intelligens ügynök” vagy intelligens ágens. Ez az informatikai rendszer azt a célt szolgálja, hogy mintegy előeméssze nekünk az információkat, és azokat válassza ki, amelyek szükségesek a számunkra. Ez egy eléggé bonyolult, mesterséges intelligenciát tartalmazó rendszer, amely mögé kell egy úgynevezett tudásbázis arról, hogy az emberek mifélék, és mi, mikor és hogyan érdeklí őket. Induláskor néhány adatot meg kell adnom: ki és mi vagyok, mi az érdeklődési köröm. Innen kezdve a rendszer el-

kezd engem tanulni. Ha ezután kérek valamit, akkor az „ügynök” kiválasztja azt a néhány dolgot, amit a rólam való ismeretei alapján fontosnak tart. Ha ezek közül visszautasítok néhányat, akkor nagyon elgondolkodik azon, mi is bennük a közös. Legközelebb pedig nem teszi elém ugyanazokat vagy a hozzájuk hasonlókat. Ráadásul időközben azt is tanulmányozza, milyen az ízlésem és az hogyan változik az idő múlásával.

Azt lehet tehát mondani, hogy ha kizárólag nekem dolgozna egy ilyen ügynök, hihetetlen mértékben tudná segíteni a munkámat. Ámde erre semmilyen garancia nincs, így azután jelenleg ez talán a leghatékonyabb eszköz az emberek manipulálására. Hiszen kiválóan képes engem megismerni, ugyanakkor az én védekezési mechanizmusaim ki vannak kapcsolva, mert abban a reményben tárulkozom ki előtte, hogy hozzájutok ahhoz, amihez nagyon szeretnék.

Persze ezzel nem az internetet akarom szidni, hanem azt bizonyítani, hogy a közinformációhoz való hozzáférés evolúciós fejlődése milyen anomáliákkal járhat.

Mármost, ha szemügyre vesszük, hogy a személyes adatok dolga, vagy mondjuk úgy, az információs magánszféra miként változott az idők során, akkor korántsem beszélhetünk evolúcióról, sokkal inkább bizonyos ideig tartó egyensúlyi helyzetekről és azok felbomlásáról. Ha a fejlett nyugati világra gondolunk, akkor tudjuk, hogy a tizenkilencedik század végén a magánszféra határát a birtok kerítése vagy a lakás fala jelentette. Azután megjelent a telefon és hirtelen kitágultak a magánélet határai. A telefonközpontban vagy másutt le lehetett hallgatni a telefonokat, mikrofonokat lehetett elhelyezni magán- és közterületeken, az emberek pedig elkezdtek arról gondolkodni, hogy miként lehetne megvédeni az illetéktelenektől az addig sérthetetlennek hitt magánvilágukat. Ma már mulatságosnak tűnik az amerikai bíróságok akkori álláspontja: ha valaki a ház külső falán helyezett el egy poloskát és úgy hallgatta le a bent történeteket, akkor nem sértette a magánéletet, ha a falon belül, akkor igen.

Akárhogyan is volt, a telefonnal és párjával, a fotográfiával megkezdődött az információszerzés technikájának forradalma. Ehhez egy idő után idomult a társadalom: mindenki megtanulta, mi az, ami nem telefontéma. A második robbanás a korai nagyszámítógépek elterjedésével következett be, és ez az információfeldolgozás technikáját érintette. Akkor, amikor rájöttek, hogy ezeket az eszközöket nem csupán a rakéták ballisztikus röppályájának kiszámítására lehet használni. Amikor rájöttek, hogy a lakossággal kapcsolatos adatok mekkora tömegét lehet számítógépekkel a legkülönbözőbb módokon feldolgozni, sőt, mi mindenre lehet azokat felhasználni. Ez persze nem hatott olyan látványosan, mint a telefon, mert sokan máig sem értik, hogy hogyan meg mi célból is vannak ezek vagy azok az adatok a gépben. A harmadik robbanást mostanában éljük át: ez az internetes világ kibontakozása. Azé a világé, amelyben az információszerzés és az információfeldolgozás szétválaszthatatlanul összefonódik.

— Ráadásul mindez rendkívül vonzó módon zajlik. És az ezzel szembeni riogató prognózisok nem sok hatással vannak az emberekre.

— A riogatásnak tényleg nincs sok haszna. Vannak viszont tipikus válaszok, reakciók. Korábbi kutatásaim során négy olyan választípust, vagy más szemszögből nézve embercsoportot különítettem el, amelyekben az új információs robbanás kihívásaira adott jellemző reakciók jelennek meg. Az első a beletörődő típus. Szerinte úgy is „azt csinálnak, amit akarnak”. Ezen azt kell érteni, hogy az egyik oldalon van az állam, az üzleti- és pénzvilág, a másik oldalon pedig a magányos és tehetetlen polgár. A második a kivonuló típus. Az ebbe tartozók igyekeznek a lehető legkisebb felületen érintkezni a modern jóléti állam intézményeivel. Nem akarnak benne lenni semmiféle nyilvántartásban, nekik nem kell előfizetéses telefon, megteszi egy előre fizetett kártya is. Leginkább a természetes életmódhoz vonzódnak. Aztán vannak olyanok, akik valamiféle modern géprombolással válaszolnak. Ők szembeszállnak azzal, ami történik: szerintük a számítógépek szétverése, vagy ami ezzel egyenértékű, átverése, esetleg az adatok meghamisítása a megoldás. A szemükben az emberek megszámozása, gépi számsorozatokká válása az elembertelenedés jele. Velük rokonságban áll a vírusírók egy csoportja, amely ugyan az informatikából él, de azért a maga módján lázad. Végül van egy csoport, amelynek a minél gyorsabb gyarapodását a magam részéről szívesen látnám. A jogait ismerő és azokkal élni is tudó, öntudatos polgároké. Sajnos közöttük nagyon kevesen vannak azok, akiknek a legnagyobb szükségük volna a jogok ismeretére és a velük való élni tudásra: a szegények, a hátrányos helyzetűek. Ettől függetlenül fontos, hogy ez a csoport minél erőteljesebben bővüljön.

— Amiről beszél, az az emberi válasz. Az egyének, a csoportok válasza. Vannak azonban intézményi válaszok is.

— Természetesen. Van válasza az információs társadalom kihívásaira a jognak. Ez törvények, jogszabályok formáját ölti. A törvények persze annyit érnek, amennyit betartanak belőlük. De feltétlenül szükséges, hogy legyenek. Sőt, hogy minél magasabb szintűek legyenek, hogy legyenek benne az alkotmányban is, a nemzetközi szerződésekben is. Különben a mindenkori kormány jóindulatától függ, hogy mikor változnak meg.

Nálunk méltánytalanul kevesen és keveset tudnak arról, hogy magának a technológiának is van egy válasza. Ezzel kapcsolatban az úgynevezett magánélet-fejlesztő technológiákat – angol rövidítéssel: PET – emlegetik a leggyakrabban. Arról van szó, hogy egy olyan egyenlőtlen viszonyban élünk, amelyben az állampolgár mindig egy információs túlhatalommal áll szemben, még akkor is, ha az jóindulatú. Tehát az állammal, amely nagyon szeretne jól kezelhető állampolgárokat; vállalatokkal, amelyek profitot akarnak csinálni minden egyes vásárlási szokásunkból; pártokkal, politikai szervezetekkel, amelyek a szavazói bázisukat igyekeznek növelni; egyházakkal, amelyek híveik számát kívánják gyarapítani. A PET technológiák az egyén, a magánszemély pozícióját erősítik, azonban nem a már létező

eredményeket akarják megsemmisíteni, hanem a technológiai fejlődés valamennyi előnyét megőrizve igyekeznek mérsékelni a hátrányokat.

Nemrég fedeztem fel az interneten egy erről szóló kiváló kurzust, amelyet egyszer szeretnék meghonosítani a Műegyetemen, még hozzá műszaki informatikusoknak. Azoknak a leendő szakembereknek, akik néhány év múlva tervezni fogják a rendszereket, amelyek vagy az erősebb fél érdekeit szolgálják és bedarálnak bennünket, vagy a talpon maradásunkat segítik.

— Mit lát ön a szakterületeiről széttekintve a jövőből?

— Problematikusnak látom a laikusok oktatását. Nagy tömegek használják majd a számítástechnikát, rohamosan bővül azoknak a köre, akiknek a számítógép munkaeszköz. Ugyanakkor megdöbbenő, milyen kevesen vannak, akik tudják, hogy azzal, hogy megnyomnak egy gombot, tulajdonképpen mit is csinálnak. Nagyon kevesen tudják, hogy nyílt levelezőlapon leveleznek, hogy mi is kerül a képernyőjükre, hogy milyen információt látnak.

Úgy vélem ugyanis, hogy a technika demokratizálódása önmagában még nem oldja meg az információs hatalom demokratizálásának problémáját. Ha mindenkinek lesz számítógépe, az a legkevésbé sem jelenti azt, hogy mindenkinek egyformák lesznek az információ-felhasználási lehetőségei. Ha egyre több személyi számítógép van az állampolgárok birtokában, az egyáltalán nem biztos, hogy képes ellensúlyozni azt, hogy egyre nagyobb teljesítményű szuperszámítógépek vannak a másik fél birtokában.

Fontosnak tartom bizonyos alapértékek megőrzését. Úgy látom ugyanis, hogy éppen azok az alapértékek kerülhetnek veszélybe, amelyek egyáltalán lehetővé tették az informatikai forradalom kibontakozását.

— Milyen alapértékekre gondol?

— Például az információs önrendelkezésre. Arra, hogy mindenkinek joga legyen eldönteni, hogy a róla szóló információkkal mi történjék. Ennek természetesen korlátai vannak, mint számos más jognak; azt a főszabályt azonban, hogy ez a jog alapvetően jár mindannyiunknak, mindenképpen be kell tartani. Persze a technológiától is sok függ, így például az említett PET technológiák elterjedésétől. De a másik oldaltól is. A közinformációk megbízható, ellenőrizhető hozzáférhetőségét elősegítő technológiák meghonosítására vannak kísérletek Magyarországon is. Az a fajta információs lokátorrendszer, amely egyes országokban már működik és amelynek révén például megtudható, hogy az, amit olvasunk, eredeti forrás-e vagy csak annak – esetleg tendenciózus – kivonata, nálunk még nem működik.

A jövővel kapcsolatban fontosnak tartom szóba hozni az információkezelési etikát. Meggyőződésem, hogy jogszabályokkal, internet-rendőrséggel és egyéb ilyen eszközzel aligha lehet kordában tartani a nemkívánatos jelenségeket és folyamatokat. Azonban ahogyan a vadkapitalizmusból lehetett demokratikus jóléti társadalmat létrehozni, az információs társadalom kezdeti túlkapásait is meg lehet szelídíteni. Bízom benne, hogy kialakul egy olyan információkezelési etika, amelynek megsértését a társadalom ugyanúgy szankcionálja, ahogyan általában az etikai vétségeket szokta.

SZÉKELY IVÁN társadalmi informatikus, az adatvédelem és az információszabadság multidiszciplináris területeinek nemzetközileg ismert szakértője és kutatója 1950-ben született Budapesten.

Az 1980-as évek elejétől foglalkozik a nyilvánosság és titkosság problémakörével. Mintegy 30 nagyobb, kutatási és szakértői tanulmányt, több mint 60 jelentősebb publikációt, köztük 5 monográfiát írt. Tanulmányai többek között a KSH, a Magyar Közvéleménykutató Intézet, a SZÁMALK, a Miniszterelnöki Hivatal és más kormány-szervek, kutatóintézetek, nemzeti és nemzetközi nem-kormányzati szervezetek, valamint az Európa Tanács Kulturális Főigazgatósága megbízásából készültek. Publikációi magyar és külföldi folyóiratokban, szakkiadványokként jelentek meg.

Egyik vezetője volt az első hazai privacy-vizsgálatnak (1989–90). E témában részletes sajtóelemzést végzett. Egyik alapítója és kurátora az InfoFilia Magyar Adatvédelem és Információszabadság Alapítványnak (1991–95); társszerkesztője a fejlett országok és nemzetközi szervezetek informatikai szabályozását magyarul közlétező Informatika – Jog – Közigazgatás c. könyvsorozatnak (1991–93).

Társszerzője: Nemzeti Információs Stratégia (1995), Tézisek az információs társadalomról (1999–2000). Több nemzetközi távközlési tanácsadó cég munkájában közreműködött, adatvédelmi átvilágítást végzett állami és magánszervezetnél, így az Állami Népszegnyilvántartó Hivatalnál. 1992 óta részt vesz az információs és kommunikációs vonatkozású törvények parlamenti és kormányzati szakértői munkájában.

Társalapítója és kurátora a Fundus Kvantitatív Gazdaságtörténeti Kutatások Kanadai-Magyar Alapítványának (1991–). 1995–1998 között az új adatvédelmi biztosi hivatal főmunkatársaként részt vett az intézmény létrehozásában, tevékenységének kialakításában.

1997–2000 között a Nemzetközi Levéltári Tanács jogi bizottságának tagja; részt vett az archív dokumentumok hozzáférhetőségéről szóló Európa tanácsi ajánlás kidolgozásában (1995–1997); az ajánlás betartását ellenőrző kutatócsoport vezetője (2000–). A Soros Alapítvány információs és média szakkuratóriumának elnöke (2000–2001). Nemzetközi szakértőként közreműködött az érsz titokvédelmi szabályozás koncepciójának kialakításában (Riga 1994), az új kazah levéltári szabályozás megalkotásában (Almaty 1998), valamint a bolgár információszabadság-törvény kidolgozásában és implementálásában (Szófia 1998–2001). Tagja a nemzetközi Politikai Párbeszéd Kezdeményezés (IPD) „Átláthatóság” munkacsoportjának.

1998-tól a Közép-Európai Egyetem (CEU) Nyílt Társadalom Archívumának főtanácsadója, nemzetközi projektjeinek vezetője, az Archívum tevékenységét bemutató angol nyelvű könyv társszerzője és szerkesztője. Kidolgozta az Archívum nemzetközi leveit és ajánlásait a DNS-adatok identitás-restaurálás célú felhasználhatóságáról.

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen – 1991 óta – részt vett a Társadalmi Informatika Osztály és az Információmenedzsment Tanszék létrehozásában, tantervének, új képzési formáinak és tárgyainak – köztük az „Adatvédelem és információszabadság” az „Elektronikus kereskedelem” címűek – és az egyetem graduális és posztgraduális bankinformatikai képzésének kialakításában, oktatásában. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézetében „A nyilvánosság és titkosság határai” címmel új, interdiszciplináris kurzust indított (1996); a médiamenedzser posztgraduális képzés oktatója; a CEU nyári egyetemi kurzusának (1997, 2000) és a CEU emberi jogi és archívumi tárgyú kurzusának vezetője (2002–). 1994-ben eddigi tudományos munkásságát összefoglaló multidiszciplináris egyetemi doktori értekezést készített a BME Természet- és Társadalomtudományi Karán kandidátusi értekezését 1998-ban védte meg (szociológia).

Budapest, 2003. július 1.